

Mayer Éva: Főtitrök I. (az alkotó engedélyével)

Pázmány Péter és a hitviták

Báthory Orsolya

Pázmány Péter életművének jelentős részét képezik a protestáns, jellemzően az evangélikus és református, vagy korabeli szóhasználattal, a lutheránus és kálvinista felekezetekkel szemben írt hitvitázó művei. Rövid írásomban ezek közül emelek ki néhány olyat, amely már a korabeli nyilvánosság számára is különlegesnek és szokatlannak számított.

Pázmány fellépése előtt, eltekintve a 16. század végének néhány, Telegdi Miklós és Monostóly András püspököktől származó írásától, a katolikus felekezetnek – vagy, ahogy akkoriban nevezték őket, a pápistáknak – szinte egyáltalán nem volt érdemi képviselete a hitviták terén. Pázmány némileg szembe menve az épp hivatalban lévő esztergomi érsek, Forgách Ferenc felekezetpolitikájával tiszteletben tartotta az 1608-tól törvénybe foglalt szabad vallásgyakorlat jogát, és igyekezett a rekatolizáció erőszakos eszközeiről a hitbeli meggyőzésre helyezni

a hangsúlyt. (HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Universitas–OSZK, Budapest, 2008, 113.)

Pázmány az 1600 évek elején igencsak felkészülten vonult be a protestánsokkal való viták harcterére. A Loyolai Szent Ignác alapította híres római iskola, a Collegio Romano teológusnövendékeként rendszeresen hallgatótt hitvitázó, vagyis kontroverz teológiát. A kontroverz kifejezés a latin 'controversia' szóra utal, amely magyarul pert, vitás kérdést jelent. A kontroverz teológia kifejezetten a reformáció által vitatott teológiai kérdések

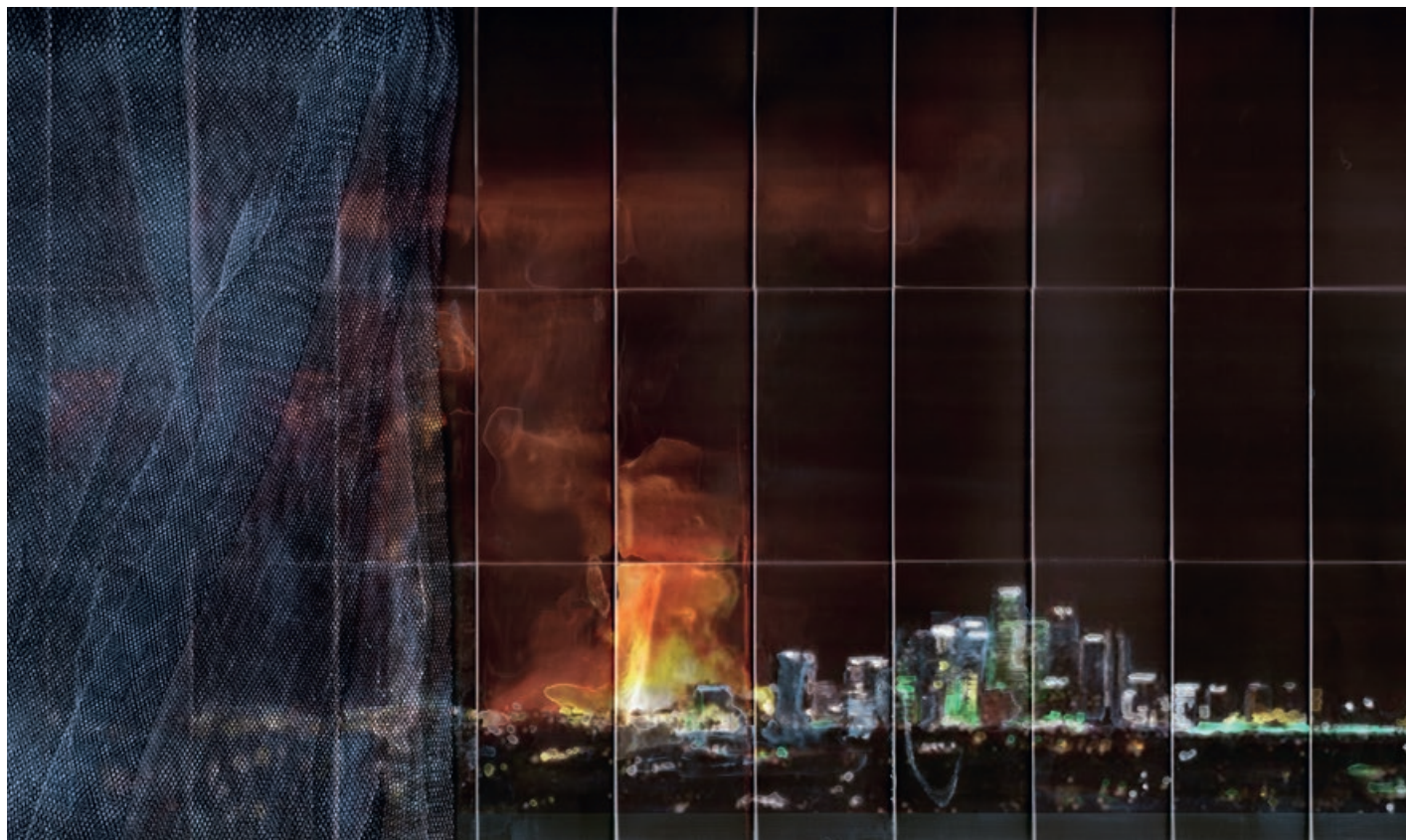
Pázmány az 1600 évek elején igencsak felkészülten vonult be a protestánsokkal való viták harcterére. A Loyolai Szent Ignác alapította híres római iskola, a Collegio Romano teológusnövendékeként rendszeresen hallgatott hitvitázó, vagyis kontroverz teológiát.

rendszerével és az azokról való vitakozás módszerével foglalkozott. A hitvitázó teológia gyakorlását a jezsuita oktatási szabályzat, a *Ratio studiorum* írta elő az Alpokon túlról érkező, úgynevezett ultramontán hallgatóknak. Azért pont nekik, mivel ők római tanulmányaik befejeztével hazatérve nagyobb eséllyel bonyolódhattak hitvitákba a helyi, sokszor túlerőben lévő protestánsokkal. (ŐRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, PPKE BTK, Piliscsaba, 2006, 110.)

Pázmány egy új, rendkívül magas szintű minőséget hozott a magyarországi hitvitázó irodalomba, vitairatai messze megfeleltek a kor tudományos szentderdjének. Egy értekezés tudományosságát Pázmány idejében még elsősorban a tekintélyi érv alkalmazása biztosította. Ez azt jelentette, hogy a szerzőnek minél

több, elismert és hitelesnek tartott filozófus és teológus művére kellett hivatkoznia saját mondanivalója alátámasztására. A Pázmánynál hivatkozott művek nagy része kora keresztény patrisztikus, valamint középkori skolasztikus, illetve kora újkori jezsuita szerzőktől származott. Ebből a hivatkozáskényszerből adódott, hogy nem egy hitvitáiratában a korabeli átlagnál is több az idézet és a lapszéli jegyzet, egyes lapokon szinte áttekinthetetlenül sok. (BITSKEY István, *Ekklesiológia és retorika Pázmány Péter műveiben*, Irodalomtörténeti Közlemények 2000/3–4., 296.) A katolikus teológiában és dogmatikában szerzett jártassága mellett érveléstechnikai, illetve retorikai felkészültsége, invenciózus és innovatív szövegalkotói eljárásai, megfűszerezve a rá jellemző élénk, szólásokkal

▼ Mayer Éva: *Főbűnök IV.*
(az alkotó engedélyével)

Egy értekezés tudományosságát Pázmány idejében még elsősorban a tekintélyi érv alkalmazása biztosította. Ez azt jelentette, hogy a szerzőnek minél több, elismert és hitelesnek tartott filozófus és teológus művére kellett hivatkoznia saját mondanivalója alátámasztására.

vés közmondásokkal tarkított stílussal, nos, mindez komoly kihívást jelentett nemcsak a kortárs ellenfelek számára, de hatással volt a 17. század végéig tartó hitvitákra is.

▼ Franz Anton Maulbertsch: *Krisztus a kereszten*, olaj, vászon, 74,5×49,5 cm, 1759–59 (forrás: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

Pázmány hitvitái a kor protestánsainak sokszor hangoztatott, katolikusokkal szembeni vádjainak részletes, azok valamennyi vonatkozására kitérő cáfolatai. Ha az ezekben felvonultatott témákat akarjuk összegyűjteni, érdemes átolvasnunk Pázmány legterjedelmesebb kontroverz teológiai művének, az 1637-ben

harmadszorra kiadott *Isteni igazságra vezérlő kalauznak* a tartalomjegyzékét. Az ezernyolcvanhárom oldalas opusz ugyanis Pázmány csaknem valamennyi addig született vitairatát tartalmazza újrafogalmazva és egybeszerkesztve. Eszerint a fundamentális kérdés, minden vita eredője a *Szentírás* volt. Míg a **trentói zsinaton** (1545–1563) megerősített katolikus felfogás szerint a Szentírással egyenértékű a kinyilatkoztatás másik forrása, a szenthagyomány, addig a protestánsok szerint kizárólag a Biblia szövege lehet az alapja a keresztény tanításnak (*sola Scriptura*). Ebből fakadt, hogy a reformáció elutasította és bálványimádásnak minősítette a vallás és az istentisztelet mindazon elemét, amely a Biblia alapján nem igazolható. Ilyen volt például a mindjárt a keresztség és az úrvacsora kivételével az összes szentség; a szentek segítségül hívása; a papság és a szerzetesség intézménye és az ezekben vállalt cölibátus; a szentképek tisztelete; a különféle nem egyházi alkalmakra és személyeknek dedikált szentmisék, illetve a magánmisék; az oltárszentség kultusza („a kenyér-Krisztus imádása”); a liturgia „járulékos” elemei (például harangozás, tömjénezés, kentelek, gyertyák égetése), ezen kívül valamennyi paraliturgikus, főleg a népi vallásossághoz tartozó cselekmény (például különféle szentelések, körmenetek).

A protestánsok a katolikus egyház létjogosultságát is megkérdőjelezték, szerintük az „igaz egyház” (*vera Ecclesia*) egy, a tértől és időtől függetlenül, a hívek lelki közösségében megvalósuló „láthatatlan egyház”, amely ugyanúgy Krisztus óta fennáll, de a római egyháznak a pápák által jóváhagyott tévelygéseivel szemben képes volt igaz lelkipásztorai révén megőrizni a helyes tanítást. (HARGITTAY Emil, *Hitvita-irodalom a kora újkori Magyarországon*, Vigília 2017/8., 591.) Pázmány első vitairatai a *Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól* írt könyvére (Nagyszombat, 1603), illetve a latin nyelvű *Diatriba theologica de visibili Christi in terris Ecclesia* ([Teológiai vitairat Krisztus evilági látható egyházáról], Graz, 1605) épp ezt a protestáns egyháztani felfogást

cáfolják. Míg azonban a *Diatribának* az előzménye egy ténylegesen a katolikus egyháztant bíráló értekezés, nevezetesen William Whitaker (1548–1595) angol puritán teológus műve, addig a *Feleletnek* nincs ilyen apropója. Magyarai István sárvári evangélikus prédikátor könyve *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (Sárvár, 1602) ugyanis nem egy bárkit is megtámadó hitvitait, hanem egy történetteológiai értekezés. Benne a szerző azt a bibliai eredetű, a reformáció által is elfogadott nézetet tárgyalja, miszerint

Isten a hitbéli és erkölcsi állapotok általános romlása miatt bünteti csapásokkal, szenvedésekkel a különféle népeket. Magyarai az *Ószövetség* zsidóságának szenvedéseit állítja párhuzamba a magyarokat sújtó csapásokkal, köztük is kiemelve a legsúlyosabbat, a törökkel való harcokat, az éppen akkor zajló tizenöt éves háborút. Noha a pápisták bálványimádása és a lutheránus tanítás védelme csak mellékesen kerül szóba, a „romláskönyv” érdemi mondanivalójának cáfolata helyett Pázmány tisztán teológiai síkra terelte a disputa menetét a *Feleletben*. Írása közép-pontjában annak bizonyítása áll, hogy a katolikus egyház az igaz egyház, azaz a *vera Ecclesia*, vagyis Magyarai műve pusztán ürügyül szolgált a katolikus álláspont részletes kifejtésére. (HARGITTAY, I. m., 590.) Pázmány ezen eljárása illeszkedik a magyarországi hitviták második, nagyjából 1560-as évektől kezdődő korszakához, amikor is már nem annyira a másik fél meggyőzése a cél, mint inkább a saját felekezeti identitás megerősítése. (HORVÁTH Csaba Péter, *Bevezetés a jegyzetekhez = Öt szép levél [1609], Öt levél [1613]*, s. a. r., jegyz. HORVÁTH Csaba Péter, Universitas, Budapest, 2019, 268.)

Következő vitairatában Pázmány a katolikusok szenttiszteletét vette védelmébe Gyarmati Bíró Miklós királyhelmeci prédikátorral szemben. A *Keresztényi felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről, értünk való könyörgésekről és segítségül hívásoknál* (Grác, 1607) az első olyan vitairat, amelyben megmutatkozik humora, főkéntes gúnyos hangvétele, s felölti a protestáns ellenfeleivel szemben később állandósult fensőbbes magatartást, miközben tudatlanságukat, alacsony szellemi színvonalukat, vagy épp gyatra írói teljesítményüket pellengérez ki. Utóbbira kiváló példát találunk a mű olvasóknak szóló ajánlásában:

◀ Franz Anton Maulbertsch:
A Szentháromság, olaj, vászon, 62,3×33,5×2 cm, 1780-as évek (forrás: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

Míg a trentói zsinaton (1545–1563) megerősített katolikus felfogás szerint a Szentírással egyenértékű a kinyilatkoztatás másik forrása, a szenthagyomány, addig a protestánsok szerint kizárólag a Biblia szövege lehet az alapja a keresztény tanításnak (sola Scriptura). Ebből fakadt, hogy a reformáció elutasította és bálványimádásnak minősítette a vallás és az istentisztelet mindazon elemét, amely a Biblia alapján nem igazolható.

A Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről, értünk való könyörgésekről és segítségül hívásokról (Grác 1607) az első olyan vitairat, amelyben megmutatkozik humora, fölényesen gúnyos hangvétele, s felölti a protestáns ellenfeleivel szemben később állandósult fensőbbes magatartást, miközben tudatlanságukat, alacsony szellemi színvonalukat, vagy épp gyatra írói teljesítményüket pellengérez ki.

„Ezt azért a Gyarmathi írását, barátim intéséből, kezdem rostálgatni ez elmúlt napokban, és noha csak könnyű kézzel s igen ritka rostával pallám [tisztítám] ezt az ötvennégy árkus papírosra nyomtatott abajdócot [rozzsal kevert búza elegyét]; de mégis annyi gazza esék és hulladékja, hogy a maradékával száz pénz ára borsót bé nem takarhatnánk; az az ha mind kiszagatnók a Gyarmathi könyvéből, ahol hazugságok, mód-nélkül-való csavargások, szitkok, káromlások, ahol a mi vallásunknak gonosz és a mi értelmünk-ellenvaló magyarázati vannak: két árkus papíros meg nem maradna az egész könyvben.”

(PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet (1607)*, s. a. r., jegyz. AJKAY Alinka, Universitas, Budapest, 2016, 18.)

Pázmánynak további két vitairatát érdemes megemlítenünk, amelyek súlyos „határátlépést” jelentettek a protestáns kortársak szemében. Az egyik ilyen mű az ugyancsak gúnyos, szatirikus hangvételű *Öt szép levél* (Pozsony, 1609). A mű lényegében fiktív személyek – egy pallérozott pápista és egy félművelt kálvinista prédikátor – között zajló párbeszédű hitvita, amelyet Pázmány rendhagyó módon öt „szép”, azaz, szintén fiktív levélben írt meg. Noha a műben lévő kommunikációs helyzetet teljességgel a képzelet szülte, az egyik, közvetett módon megjelenített szereplő nagyon is valóságos személy, Pázmány egyik kiemelten fontos ellenfele, a kassai református prédikátor Alvinci Péter volt. Vele egyrészt 1609-ben, illetve az 1610-es években keveredett Pázmány egy egymásnak felelgető hitvitákból álló diskurzusba, másrészt

volt közöttük egy latinul folyó politikai röpirat-harc is az 1620-as évek elején Bethlen Gábor erdélyi fejedelem politikai tevékenységéhez kapcsolódóan.

Szintén szokatlan eljárást alkalmaz Pázmány az *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy-Istene...* (Nagyszombat, 1609) című írásában. A mű nem egyetlen személy, hanem a teljes református közösség ellen irányult, amennyiben az Kálvin teljes teológiai rendszerének ördög általi sugalmazottságát kívánta bizonyítani, méghozzá a genfi reformátor saját szövegei alapján. A vitairat szerint a kálvinizmus olyannyira eretnek és ördögi gyökerű, hogy ha a keresztény vallás hitigazságait összefoglaló *Apostoli hitvallást*, vagyis a *Hiszekegyet* Kálvin tanítása alapján szövegeznék meg, akkor egyenesen a *Credo* tagadása, sőt ördögi változata lenne. A vitairat természetesen óriási felháborodást keltett a protestáns rendek körében, az országgyűlésen Pázmány perbefogását követelték, akit ettől csak az egyébként lutheránus vallású nádor, Thurzó György mentett meg.

Jóllehet a már említett 1613-as, nagy hitvédelmi szintézise, a *Kalauz* is generált további hitvitákat, Pázmánynak ezen korábbi polemikus iratai jelentették a felekezetek közti disputák terén látható 17. század eleji fordulatot. Ezt követően ugyanis a katolikus felekezet az eddigi passzív védekező szerepből kilépve átvette a kezdeményezést, és maga kezdte el, úgymond, tematizálni a korabeli nyilvánosságot. (HELTAI, I. m., 113.)

ím-kontextus

trentói zsinat – Más néven tridenti vagy trienti zsinat (latinul Concilium Tridentinum). Az 1545–1563 között ülésező 19. egyetemes zsinat, amely a reformációra válaszul elindította a katolikus egyház megreformálását és a katolikus megújulást.

► Radnai Béla: *Pázmány (Férfifej)*, 51×39×47 cm, gipsz, 1901 körül (forrás: Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria)